

Několik pamětnických poznámek k výročí založení Sociologického ústavu a obnově sociologie v šedesátých letech 20. století

Založení Sociologického ústavu Československé akademie věd v roce 1965 je jistě událost významná a její kulaté výročí si zaslouhuje připomenutí, už jen proto, že věda, která nezná svou vlastní historii a neučí se z ní, se lehce může stát slepou vůči současným a možným budoucím problémům vlastní společnosti a bádání o nich. I když významnou úlohu při založení ústavu hráli pracovníci sociologického oddělení tehdejšího Filozofického ústavu a velkou aktivitu v tomto směru vyvinulo vedení akademie věd a ministerstva školství, nešlo pouze o dílčí změnu v organizaci akademických ústavů či vysokoškolských kateder. Vznik ústavu je jedním z mezníků širšího procesu obnovy sociologie a celkové renesance společenskovědního, ba dokonce i přírodovědního¹ bádání a vzdělávání v šedesátých letech minulého století. Založení ústavu předcházely již v roce 1964 vznik Čs. sociologické společnosti za účasti 400 sociologů, uspořádání poměrně kvalitní mezinárodní konference k problematice sociální struktury v Hrazanech, změna kolegia Akademie věd pro filozofii v kolegium filozofie a sociologie a vznik jeho sociologické komise s poměrně širokým zastoupením jednotlivých směrů a institucí, v roce 1965 pak vydání prvních obsažných čísel *Sociologického časopisu*, vydání prvního dílu informativní práce *Současná sociologie* (Praha, Nakladatelství politické literatury 1965) připraveného Jaroslavem Klofáčem a Vojtěchem Tlustým, navázání mezinárodních kontaktů a mnoho dalších aktivit svědčících o chuti obnovovaného oboru k životu. Obdobné procesy se odehrávaly v téže době souběžně i na Slovensku. Vznikem Sociologického ústavu ČSAV v Praze a obdobného ústavu při SAV v Bratislavě tak byla zakončena první, patrně nejvýznamnější, fáze legalizace a institucionalizace již fakticky probíhajícího procesu obnovy československé sociologie.

Československo patřilo k zemím, v nichž existovala výrazná tradice kvalitního sociologického bádání již před první i druhou světovou válkou, na niž navázal i bezprostřední poválečný vývoj. Na rozdíl od situace v Polsku a Jugoslávii nesmyslný zákaz sociologie v padesátých letech tento proces násilně přerušil. V zemi sice žili a v těch či oněch souvislostech působili předváleční sociologové, naši učitelé, i jejich četní žáci, ti všichni připraveni k obnovení činnosti v oboru, realizovaly se četné společenskovědní empirické výzkumy, sociologické přístupy živořily na okraji činnosti resortních výzkumných ústavů, o sociologickou problematiku se začali zajímat

¹ Když autor v normalizačním roce 1974 nastupoval do šlechtitelské stanice Drůbežnictví Xaverov v Chrustenicích u Berouna, seznamoval se s dějinami českého šlechtitelství a jeho širšího vědního základu, genetiky. S úžasem tehdy zjistil, že periodizace jednotlivých fází obnovení genetiky a šlechtitelství byla téměř identická se sledem klíčových událostí obnovování sociologie.

pracovníci příbuzných oborů² a mnozí vysokoškolští studenti, unavení a znechucení stálým omíláním dogmatických pouček, ale k renesanci sociologie v průběhu několika málo let s vyvrcholením v letech 1967 a 1968 byl nepochybně nezbytný ještě další výrazný, společensky širě založený impuls.

V návaznosti na některé předchozí pokusy se v období poněkud oslabeného tlaku ze sovětské strany a po závažných ekonomických nezdarech z počátku šedesátých let 20. století zrodila v Československu v období 1962–1965 nová vlna reformního hnutí zdola, jehož se zúčastňovali komunisté i občansky orientovaní nekomunisté. Toto hnutí bylo podporováno i částí státního a hospodářského aparátu, většinou veřejných odborných institucí i částí členstva, ba i některých složek aparátu komunistické strany. Spolu s pokusy o ekonomické reformy, snahami o technický pokrok, s mimořádným rozmachem umělecké tvorby a jinými podobnými změnami započaly analogické procesy i ve významných společenskovědních oborech: historiografii, filozofii, politické ekonomii, vědě o státu a právu, psychologii atd.³

V sociologii (podobně jako ve výše zmíněné genetice) bylo jejich nutným předpokladem kromě zvýšené aktivity vědeckovýzkumné a pedagogické⁴ především ob-

² Např. filozofie (tzv. historického materialismu), tzv. vědeckého komunismu, který byl u nás chápán jako marxistická sociálně politická teorie, demografie, sociální geografie, sociální psychologie, sociálně orientované historiografie, ba i zdánlivě zcela soběstačné ekonomie.

³ Ve všech těchto oborech hráli aktivní úlohu v renesanci vědeckého bádání směrem od převládajícího tupého dogmatismu k normálnímu pěstování vědeckých disciplín jak nemarxisté, tak marxisté. Stejně tomu bylo i v ostatních socialistických zemích. Čeští a slovenští sociologové počátkem šedesátých let z vlastní iniciativy navázali živé a soustavné kontakty s četnými významnými sociology jak ze Západu (USA, Francie, Velké Británie, NSR i dalších zemí), tak z Maďarska, Polska, Jugoslávie, Bulharska i ze Sovětského svazu a NDR. Většina sociologů ze socialistických zemí, se kterými byli v kontaktu, se hlásila v té době k marxismu (včetně např. Z. Baumana a M. Hirszowicz), všichni z nich (s několika málo výjimkami těch, kteří později v období represí zaváhali) se zapsali do dějin jako revizionisté marxistické teorie a v té či oné míře i její kritici a téměř všichni byli socialistickými režimy „po zásluze“ potrestáni podobně jako mnozí sociologové čeští a slovenští. Výhodou marxistů v šedesátých letech byly jejich organizační pozice a kontakty s oficiálními institucemi (i když ne vždy a se všemi pouze přátelské) a jejich schopnost předkládat nezbytné návrhy pro rozhodovací instituce v oficiálně přijatelném jazyce – mnozí z nich tuto výhodu pochopili současně jako zodpovědnost vůči sociologii. Výhodou nemarxistů byla zpravidla větší erudice ve světové sociologii a výzkumné praxi, včetně erudice metodologické, a ovšem (tehdy zcela rozumně nepřilíš navenek zdůrazňovaná) zásadní, a jak se později ukázalo, zcela oprávněná kritická skepse k rozvojovým možnostem marxismu.

⁴ Československá sociologie se od konce padesátých a v průběhu šedesátých let obnovovala s velkou mírou spontaneity z několika souběžných zdrojů. Jedním z nich byla iniciativa J. Klofáče a jeho přátel a kolegů, která vedla k užitečným publikacím J. Klofáče a V. Tlustého, k uspořádání kurzů pro sociology na půdě Vysoké školy politické ÚV KSČ (!) a především k založení a rozvoji Československé sociologické společnosti. Dalším byla obdobná iniciativa I. Dubské, D. Slejšky a dalších pracovníků Ústavu filozofie a sociologie ČSAV, která vyústila ve vnitřní snahu o institucionalizaci sociologie na půdě Akademie věd. Obdobný směr na Slovensku reprezentovali J. Pašiak, R. Roško a mnozí další. Paralelním proudem, který živil roz-

novení, legalizace a institucionalizace oboru.⁵ To se v zásadě podařilo – navzdory obnovení vlády konzervativních sil v Sovětském svazu a obdobným zpátečnickým snahám u nás – uskutečnit zhruba do roku 1967 a protáhnout až do období Pražského jara, v němž pak aktivně participovali sociologové v řadách tehdejšího jak reformně komunistického, tak občanského hnutí. V těchto souvislostech se zrušení zákazu sociologie a její zjevná orientace na žhavé problémy společenské reformy jeví tím, čím skutečně byla: jedním z dílčích, nikoli však zanedbatelných kroků postupující

voj sociologie, byly iniciativy M. Kalába, P. Machonina a dalších kolegů na půdě Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy Univerzity Karlovy (pozdějšího Ústavu sociálně politických věd UK), které daly mj. vznik zkoumání sociální struktury a mobility ve spolupráci se slovenskými sociology (za účasti například Z. Šafáře, M. Petruska, B. Jungmanna a dalších), odpovídající publikační aktivitě i působení autora tohoto článku v Kolegiu ČSAV pro filozofii a sociologii a ve vedení jeho sociologické subkomise, včetně právě přípravy založení Sociologického ústavu Československé akademie věd pod vedením M. Kalába a Z. Strmisky před čtyřiceti lety. Na vysokých školách, především na filozofických fakultách v Praze, Brně, Bratislavě i v Olomouci, postupně však i na fakultách odborných, vznikaly sociologické katedry spojující síly zkušených sociologů marxistů i nemarxistů a sociologických nováčků. Připomeňme si v této souvislosti alespoň jména L. Svobody, I. Možného, F. Koudelky či B. Weineira. Významným dalším zdrojem obnovy sociologie se stala i rezortní pracoviště, rozvíjející odvětvové sociologie, namnoze vedené profesionálními sociology s odpovídajícím vzděláním a zkušeností, jakými byli J. Musil (sociologie výstavby a architektury) či J. Tauber (sociologie zemědělství a venkova), jejichž nesouhlasný či lhostejný vztah k marxismu byl obecně znám, i jednotliví další nemarxističtí sociologové, k jakým patřil významný český filozof a sociolog J. L. Fischer, spolupracovnice I. A. Bláhy J. Obrdlíková, brněnský průkopník obnovy sociologie I. Možný, sociální demograf a sociolog M. Illner, ekonom a sociolog J. Krejčí nebo metodologové V. Lamser a M. Disman a jistě i mnozí další. Brzo začala působit i pracoviště sociologie průmyslu a ekonomiky na půdě podniků a specializovaných ústavů i vysokých škol, o nichž nedávno v časopisu psal O. Sedláček. Zejména v období Pražského jara se k těmto aktivitám připojila část českých sociologů v exilu. Pozoruhodný byl i duch a atmosféra této rozsáhlé iniciativy: nepřehlédnutelně angažovaná (neváhám říci, že často až nadšená) spolupráce institucí i osob na dobré věci a dobrovolná kázeň při řešení poměrně složitých organizačních i ekonomických problémů. Ani rozdílné obecně teoretické (a pod nimi skryté ideologické) orientace nebránily právě vypočteným různorodým proudům a jejich aktérům v navazování kolegiálních, lidsky slušných a mnohdy i velmi přátelských vztahů. (Některé z takových vztahů se osvědčily i v letech následujících, jiné však již v letech normalizačních křivd bohužel zanikly.)

⁵ Složitost problému byla v tom, že rozsáhlou iniciativu zdola bylo nutno prosadit i v oficiálních institucích, včetně aparátu ÚV KSČ, tj. v oficiálním jazyce a v oficiálně uznávaných kontextech. Navenek vše vypadalo jako moudré rozhodnutí komunistické strany, která dospěla k názoru, že je třeba napravit dogmatické omyly minulosti a získat v sociologii nový zdroj informací, pokud si nepovšimneme jednoho charakteristického sdělení dobového dokumentu: návrh klíčového usnesení ideologické komise ÚV KSČ o rozvoji sociologie byl zpracován sociologickou komisí vědeckého kolegia ČSAV, tedy sociology samotnými. Pro rozhodující význam hnutí zdola svědčí i historický sled událostí: faktické obnovení sociologického výzkumu a vznik dobrovolné asociace sociologů předcházel oficiální legalizaci a institucionalizaci oboru. A konečně – až na jednotlivé výjimky – byli iniciátoři obnovy sociologie, především z řad marxistů, několik let poté postizeni tvrdými a dlouholetými represemi.

demokratizace společnosti. V průběhu necelého desetiletí se tak stal malý zázrak: československá sociologie vstala z mrtvých a zařadila se svými výkony po boku sociologů obou zmíněných státně socialistických společností s nepřerušovanou tradicí (Polska a Jugoslávie) a spolu s rychle se rozvíjející sociologií maďarskou do mezinárodní sociologie, s níž tehdy navázala četné a snad i oboustranně inspirativní kontakty. V tom všem neobyčejně významnou úlohu sehrála Československá i Slovenská akademie věd, *Sociologický časopis* a od památného roku 1965 i pražský a také bratislavský Sociologický ústav. Není to špatná tradice a – samozřejmě kritické⁶ – přihlášení se k ní svědčí i o vyspělosti současného Sociologického ústavu a české i slovenské sociologie.

Pavel Machonin

© Michal Ureš

Iniciátor založení Sociologického ústavu doc. PhDr. Pavel Machonin, DrSc. při slavnostním projevu

⁶ Kritický odstup samozřejmě vyžaduje v předchozí poznámce zmíněná – poměry vynucená – díkce oficiálních dokumentů (pozitivní organizační opatření k rozvoji vědeckovýzkumné báze sociologie, obsažená v těchto dokumentech, naopak byla v dané chvíli spíše k užitku). Následné události ve společnosti i vědě samozřejmě ukázaly, že mylné bylo i přesvědčení tehdejších revizionistů, že na půdě marxismu-leninismu je (či spíše za jistých předpokladů bude) možno rozvíjet skutečně vědecké svobodné poznání.